

KIRGIZ FOLKLORUNDA RİTÜELİSTİK TÜRLER

Ritualistic Genres in Kirghiz Folklore

Nezir TEMÜR*

Özet

Bu çalışmada öncelikle ritüellerin sözlü gelenek için önemli bir üretim alanı olduğu gösterilmeye çalışılmış; aynı zamanda da inançların, geleneklerin nesiller arası aktarım sürecinde sosyo-kültürel işlevleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada köklü bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Kırgızlarda, ritüeller sırasında icra edilen türler, icra edildikleri süreçlerle ilişkilendirilerek Geçiş Ritüellerinde (Doğum, Evlilik, Ölüm) İcra Edilen Türler, Takvimsel Ritüellerde İcra Edilen Türler olmak üzere iki ana başlık altında işlenmiş, ilgili türler örneklendirilerek, bunların işlevleri üzerinde durulmuştur. İlgili türler adlandırılırken, içerisinde icra edildikleri ritüel ya da türün süreçteki işlevi dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ritüel, doğum, evlilik, ölüm, nevrüz

Abstract

Firstly, rituals has been trying to show as an important production area for the oral tradition in this study, at the same time beliefs, traditions in the process of generational transmission of socio-cultural functions are emphasized the genres that are performed in the rituals of Kirghiz culture are named in two main headings given below: 'The genres performed in transition rituals (birth marriage, death),' and 'the genres performed in Calendaric Rituals, and some short examples from the genres that are performed during these rituals are presented. Some of the genres are named with the names of rituals were performed, while some others are specifically named.

Key Words: Ritual, birth, marriage, death, norooz.

Giriş

Bir toplumun değerler ve inançlar sistemini yansıtan ritüeller farklı disiplinlerle ilişkilendirilip çeşitli şekillerde tanımlanarak değişik anlam ve içerikte kullanılmaktadır. Antropolog Bobby Alexander ritüeli bir sosyal değişim olarak günlük hayattan alternatif bir sistem içerisine her gün aktarılıp planlı ya da doğaçlama yapılan uygulamalar şeklinde tanımlamıştır (Schirc 2005:16). Sosyolog Robert Boccok, sanayi toplumlarında ritüeli sosyal bir durumu veya bir düşünceyi açıkça ifade etmek için jestlerin ve bedensel hareketlerin sembolik kullanımları olarak değerlendirmiştir (Schirc 2005:16). Psikolog Erik Erikson ise ritüeli günlük davranışların özel bir formu olarak tanımlamıştır (Schirc 2005:16). Lisa Schirch daha geniş bir

* Okutman Dr., Gazi Üniversitesi, TÖMER. ntemur@gazi.edu.tr

bakış açısıyla ritüeli sosyal bir alanda kalıplaşmış bir mesajı iletmek için kullanılan sembolik eylemler olarak tanımlamıştır (Schirc 2005:17). Sosyal antropolojide ve karşılaştırmalı dinlerde ise en önemli problem bütün tören ve geleneklerin ritüel kabul edilip edilmeyeceğidir. Sosyolojide tören ve ritüel arasında fark görülmektedir; tören birden fazla kişiden oluşan bir topluluk gerektirir, oysaki ritüel, kolektif olarak ya da tek bir kişi ile meydana getirilebilir (Honko 2009:203). Ritüel kavramı yukarıdaki örnekler de görüldüğü üzere sosyal bilimlerin birçok alanında çeşitli bakış açılarıyla değerlendirilip tanımlanmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken *kalıplaşmış davranışlar*, *semboller dünyası* ve *toplumsal uzlaşma* temel hareket noktaları olarak dikkatleri çekmektedir. Halk biliminde ise ritüeller, içerisinde başta kadim inanç sistemleri olmak üzere birçok kültürel tabakayı barındıran ve toplumsal kabulleri, onayları simgeleyen uygulamalar bütünü olarak değerlendirilebilir.

Folklorik ritüeller, toplumsal belleğin en önemli ögelerindedir ve ritüellistik uygulamalarda çeşitli tarihî, sosyal, dinî vb. tabakaların izlerini bulmak mümkündür. Ritüeller, kültürel mirası sonraki nesillere aktaran ve bazı toplumsal işlevleri de işlev alanında barındıran formal uygulamalardır. Bu yönleri ile ritüeller, geleneklerin devam etmesine, değer yargılarının kökleşmesine yardım ederek birtakım kültürel unsurları ayakta tutar, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağı güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.

Folklorik ritüellerin yoğun olarak uygulandığı alanlardan olan geçiş dönemlerine ait geleneksel kutlamalar birtakım inanç ve pragmatist temelli uygulamalarla donatılmıştır. Bu doğrultuda, ritüellerde inançlar ve doğru davranışı öğütleyen hatıralar dile getirilebilir.

Ritüeller ve kutlamalar aynı zamanda sözlü gelenek ürünlerinin önemli bir üretim alanıdır. Ritüellerde resitatif tarzda okunan sözlü gelenek ürünlerinin muhtevasında işlevsellik birincil öneme sahiptir. Hatta folklor ve edebiyatın çeşitli formlarının önünde sonunda ritüelden türediği teorisi, bir grup bilim adamı tarafından da uzun süre dikkate alınan bir düşünce olmuştur. Lord Raglan mitlerin ve hikâyelerin aktüel tarihte de halkın hayal gücünde de var olmadıkları için büyük ölçüde kökenlerini ritüellerden aldığı görüşünü ortaya atmıştır (Bascom 2009:189). Bu açıdan bakıldığında ritüellerle sözlü geleneğe ait ürünler arasında güçlü bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

Sosyal normların, dinî kuralların yazıyla aktarılmadığı toplumlarda gelenekler ve ritüeller mevcut sosyal ortamdaki düzenin sağlanması ve korunması gibi toplumsal işlevleri iletmede oldukça etkili kültürel unsurlardır. Nesilden nesile sözlü olarak aktarılan Kırgız kültürünün aktarma sürecinde de ritüellerin şüphesiz büyük bir rolü olmuştur. Kırgızlarda uzun bir süre toplumsal bellek görevini üstlenen ritüeller toplumsal dayanışmayı artırıcı ve sürdürücü işlevin kaynağını teşkil etmiştir. 19.yüzyılın sonuna kadar güçlü bir yazılı kültür geleneğine sahip olmayan Kırgızlar, edebî üretimlerini güçlü formal özelliklere sahip türlerle sonraki nesillere aktarmışlardır.

Her kültürde olduğu gibi, Kırgız halk şiirinde de ritüelistik türler ya da tören türküleri (*salt ırları*) önemli yer tutmaktadır. Kırgız sözlü edebiyatında *Kaada-Salt Irları* (Gelenek Görenek Türküleri) olarak adlandırılan türlerin birçoğu bir tören bağlamında icra edildiği için bunları “tören türküleri” başlığı altında değerlendirmek mümkün görülmektedir. Kırgız Türklerinde, törenlerde uygulanan ve çeşitli bölümlerden oluşan ritüellerin her aşamasında törenin muhtevasına uygun şiirler okunmaktadır.

Kırgız tören türküleri icra edilen türün içeriğine veya icra edildiği ritüele göre tasnif edilebilir. Ancak bu çalışmada yapılan tasnifte öncelikle türlerin icra edildikleri ritüeller esas alınmıştır. Geçiş dönemleri ile ilgili ritüellerde icra edilen türler aynı zamanda nevrüz gibi geleneksel bayramlarda da icra edilebilmektedir. Sözlü gelenek ürünlerinin birçoğu icra edildikleri ritüelle adlandırılmıştır. İcra edildikleri ritüellere göre ritüelistik türler iki ana başlık altında sınıflandırılabilir:

I. Geçiş Ritüellerinde İcra Edilen Türler

A- Doğum ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

1. Kindik Ene'nin Batası
2. Ad Verme Ritüelinde Okunan Batalar
3. Beşik Toyunda Okunan Beşik Irları
4. Tuşoo Kırkuu'da Okunan Irlar

B- Evlilik ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

1. Toy Baştar İri
2. Car Körüü İri

3. Car-Car İri
4. Ölöñ
5. Kız Uzatuu (Gelin Ağıtı)

C- Ölüm ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

1. Kereez İrları (Vasiyet İrları)
2. Uguzuu İrları (Duyurma İrları)
3. Koşok/Coktoo (Ağıt)
4. Köñül Aytuu/ Köñül Cubatuu (Taziye İrları)

II. Takvimsel Ritüellerde Okunan Türler*

A- Nevruz ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

1. Sümölök Kazanı Başında Okunan İrlar
2. Sümölök Aşı Yenildikten Sonra Okunan İrlar
3. Dambır Tas İri

I. Geçiş Ritüellerinde İcra Edilen Türler

Geçiş dönemi ritüelleri, bireyin hayatında açılan yeni bir dönemi vurgulayan ve bir sosyal statüden diğer bir sosyal statüye geçişin onaylandığı geleneksel uygulamalardır. Bu aşamada kişi geçici olarak doğa tarafından aktarılan kişisel ve toplumsal rolünü benimser. Bu ritüeller tekrarı olmayan türdendir, çünkü kişi bunları hayatında bir kere tecrübe eder. Doğum, evlilik ve ölüm ritüelleri bu sınıflandırmaya giren geçişlerdir.

A- Doğum ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

Biyolojik bir olay olan doğumla dünyaya gelen insanoğlu doğduğunda sadece fizikî bir varoluşa sahip olup henüz ailesi tarafından tanınmamış ve toplum tarafından da kabul edilmemiştir. Yeni doğan çocuğa tam anlamıyla sosyal canlı statüsünü ancak doğumdan sonra uygulanan birtakım geleneksel ve dinî ritüeller sağlamaktadır (Elida 1991:161). Doğumla başlayan süreçle birlikte bebeğin fizyolojik gelişimine paralel birtakım geleneksel ritüeller açısından Türk dünyası oldukça zengin uygulamalara sahiptir. Kırgızlarda bebeğin doğumu ile başlayan âdetler

* Ritüelistik türler arasında köylülerin kurban kesimi sırasında söyledikleri, Aydar Kel - rüzgârın daveti için-, Cayı -yaz kuraklığı döneminde yağmurların daveti için-, Çeç-Kor -hasat işlerinin bitmesinden sonra söylenen- ırlar da mevcuttur. Fakat bu çalışmada daha çok nevruz konusu üzerinde durulmuştur.

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

sözlü geleneğe ait birtakım türler eşliğinde gerçekleştirilir. Bunların en başta geleni bebeğin doğumunu kutlamak ve ona iyi dileklerde bulunmak için söylenen ırlardır. Bebeğe ilk meme verilirken ır söylenir. Bunlar genellikle dua (bata) şeklindedir. Çocuk doğduktan sonra onu ilk önce eline alıp göbeğini kesen kadına *kindik ene* (Göbek Annesi) adı verilir. Kindik ene çocuğu kucağını alıp şunları söyler:

<i>Bismilla! Kaygı kuuldu,</i>	Bismillah! Kaygı kovuldu,
<i>Böbök- bakıt tuuldu.</i>	Bebek, baht doğdu.
<i>Baylık muru balbıdayt,</i>	Zenginlik ışığı parladı,
<i>Kız beken ce uulbu?</i>	Kız mı yoksa oğlan mı?
<i>Kırk cılıksıñ kız bolsoñ</i>	Kırk gelinlik kızın olsun
<i>Urmatıbiz uul bolsoñ.</i>	Hürmetli oğul olsun
<i>Kindik eneñ mına men</i>	Kindik anan işte ben.

(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:.8–9)

Kindik ene orada bulunan çocuğun ailesine, akrabalarına bebeğin cinsiyetini söyleyip müjdesinin karşılığı olan bahşışı aldıktan sonra dua eder.

Bebek doğduktan birkaç gün sonra bebeğe toplum içinde bir kimlik kazandıracak olan ad verme ritüeli, Kırgızlarda ayrı öneme sahip bir diğer uygulamadır. Bebeğe adını vermesi için ya köyün mollası ya da aksakalı davet edilir. Kırgızlar, bebeğe verilecek adın onun geleceğine tesir edeceğine inandıkları için ad konusunda oldukça titiz davranırlar. Ad verme töreni için kurban kesilir, insanlar davet edilir. Ad verme, Anadolu’da olduğu gibi Kırgız Türklerinde de çocuğun kulağına ezan okunarak yapılır. Söylenen ır ile adı verilen bebek için Tanrı’ya şükredilir, ak bata veya alkış denilen güzel temennilerde bulunulur. (Yıldız 2007:52) Çocuğa isim verilirken okunan dinî nitelikli ır şu şekildedir:

<i>Allohu Akbar, Allohu Akbar,</i>	Allahu Ekber, Allahu Ekber,
<i>Alla Talam barın saktaar</i>	Allahu Teala herkesi korur,
<i>Tenirim doolot berdi</i>	Tanrım zenginlik verdi,
<i>Aalamga adam keldi</i>	Âleme insan geldi,
<i>Arıštaar kadam keldi</i>	Yürüyecek adım geldi
<i>Azan aytıp atın koyom</i>	Ezan okuyup adımı vereyim
<i>Alla bergen zatın koyom</i>	Allah vermiş zatını vereyim
<i>Otun alıp baksın eli</i>	Odun keserek baksın eli

Nezir TEMÜR

*Atı boldu Otunçu
Kalına kelip koşulçu
(Jumabaev 2006:37)*

Adı oldu Otuncu
Adınla halkın arasına katıl

Kırgız geleneklerinde çocuğun doğumu ile ilgili yapılan uygulamalardan bir diğeri de *beşik toyu* (beşiğe yatırma) ritüelidir. Bebek dünyaya geldikten bir müddet sonra *beşik toyu* yapılır. Bebekler genellikle göbeği düştükten sonra beşiğe yatırılır. Beşik toyu için tanıdıklar davet edilir. Bebeği önceden süslenmiş olan beşiğe çocukları sağlıklı ve hepsi hayatta olan bir kadının yatırmasına özen gösterilir. Beşik eni denilen bu kadın beşiğin baş kısmını kibleye çevirerek bebeği üç defa yatırıp kaldırır. Bu uygulama yerine getirilirken yine güzel dileklerde bulunmak için ırlar söylenir. Kız ve erkek bebekler için söylenen beşik ırlarının sözleri birbirinden farklıdır (Yıldız 2007:59–60). Bu uygulama sırasında en sık okunan beşik ırığı şudur:

<i>Aldey aldey böböğüm</i>	Aldey aldey bebeğim,
<i>Aldey aldey böböğüm</i>	Aldey aldey bebeğim,
<i>Elin bagın sıylagan</i>	Milletine saygılı
<i>El menen birge cırgagan</i>	Milletiyle mutlu olan
<i>Emgekçil bolgun böböğüm</i>	Çalışkan ol bebeğim.

(Jumabayev 2006:34)

Bütün Türk Dünyasında büyük öneme sahip olan çocuğun kırkını çıkarma töreninde kırkını dolduran çocuğun annesi bütün köyü davet edip *kırk köynök* adı verilen (annenin çocuğun kırkında dikip giydirdiği gömlek) gömleği çocuğa giydirerek gelen davetlilere ikramda bulunur. Kırgız Türklerinde söz konusu uygulama da sözlü geleneğe ait türler eşliğinde gerçekleştirilir (Yıldız 2007: 61).

Çocuk yürüme çağına geldiğinde, düşmeden yürümesi için Anadolu'da da Kırgız Türkleri arasında da benzer uygulamalar yerine getirilir çocuğun ayaklarına bağlanan iplerin kesilerek mecazi olarak engellerden kurtulması anlamına gelen bu uygulamanın ismi Anadolu'da *duşak kesme*, *köstek kesme*; Kırgız Türkleri arasında ise *tuşoo kesme*'dir (Yıldız 2007: 63). Çocuk yavaş yavaş ayakları üzerinde durma çağına geldiğinde kadın ve çocuklar toplanır. Ev sahibi gelenlere ikramda bulunur. Çocuğun bacağına siyah-beyaz ip bağlanır ve orada bulunan çocuklar yarıştırılır. Yarışta birinci gelen çocuk ödüllendirilir. İkinci gelen çocuğa da

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

hediye verilir. Ayrıca birinci gelen çocuk ipi (tuşoo) keser. Bu törene *Tuşoo Kırkuu* adı verilir. Tuşoo kesilirken de ır söylenir:

<i>Tay-tay külük, tay külük,</i>	Tay-tay külük, tay külük,
<i>Kaydan kele caturı?</i>	Nereden geliyor?
<i>At cetpegen alıskı,</i>	At ulaşmayan uzak
<i>Caydan kele caturı.</i>	Yerden geliyor.
<i>Tay-Tay böbök, tay böbök,</i>	Tay-tay bebek, tay bebek,
<i>Ayday böbök, ay külük</i>	Ay gibi bebek, ay külük
...(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:26)	

Bunların dışında Kırgızlarda çocuğun doğumundan sonra Centek Toyu, Sünnet Toyu, Çocuğu Ata Bindirme, Murut Serpüü (Bıyık Kırpma) de... doğumdan sonra gerçekleştirilen diğer uygulamalardır.

B- Evlilik ile İlgili Ritüellerde Okunan Türler

Evlilik, tarih boyunca insan hayatının önemli üç temel geçiş döneminden (doğum, evlilik, ölüm) birini teşkil etmektedir. Söz konusu geçiş dönemlerinin her biri, yer aldığı kültürle bağlantılı olarak içerisinde, muhtelif inanç tabakaları ve ritüeller barındırmaktadır. Geçiş dönemlerine ait âdetler, gelenekler, ritüeller ait olduğu toplumun veya bölgenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur. Bundan dolayı evlilik de bünyesinde kültürel öğeleri yoğun ve canlı bir şekilde yaşatan önemli toplumsal bir kurumdur.

Aile, bir topluma ait değerlerin en iyi muhafaza edildiği ve sürdürüldüğü temel toplumsal birimdir. Ailenin kurulması yolu ile soyun güç ve süreklilik kazanması sebebiyle evlilik, insan ve toplum hayatında kutsallık atfedilen özel bir yere sahip olmuştur. Bu açıdan geçmişten günümüze tüm toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da evlilik ve aile kurumuna büyük önem verilmiştir. Türk kültür coğrafyasında aileyi kurma, yani evlilik ile ilgili süreçler, âdetler, ritüeller bölgesel küçük farklılıklar dışında benzer özelliklere sahiptir.

Evlenme sürecini düğün öncesi ve düğün sonrası faaliyetler olmak üzere iki ana bölüme ayırmak mümkündür. Örneğin, Türk folkloruna ait birçok unsuru bünyesinde barındıran Manas Destanı'nda destan

Nezir TEMÜR

kahramanları Manas ve Kanıkey'in evlenme sürecinde sırasıyla şu aşamalar gerçekleştirilmiştir:

1. Kahramana uygun bir eş adayının bulunması,
2. Manas'ın babasının Kanıkey'i ailesinden istemesi,
3. Erkek tarafının vereceği başlık parasının (kalın) belirlenmesi,
4. Damadın taahhüt edilen başlık parasını ve diğer hediyeleri takdim etmesi,
5. Yengelerin çadırda yatan kızın yanına damadı gece yatmak üzere göndermeleri ve damat tarafından bahşişle ödüllendirilmeleri,
6. Gelinin çeyizi ile birlikte erkek tarafına gelmesi.

Kırgızların evlenme âdetleri Orta Asya'daki diğer Türk topluluklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak bu âdetler isim olarak bazı farklılıklar gösterir. Evlilik süreci aşağıdaki aşamalardan oluşur:

1. Kudaşaluu/Dünürçülük: Kuda'nın Kırgızcada karşılığı dünür, dünürcü gitmenin karşılığı da kuda düşürmektir (Kuda Tüşüü). Dünürçülüğün çeşitli şekilleri vardır. Bunlar: *Bel Kuda* (Doğmamış çocukları evlendirmek suretiyle gerçekleşen dünürçülük), *Beşik Kuda* (Beşik Kertmesi), *Kız Tandoo*, *Cuuçu Ciberüü* (Aracı Gönderme), *Keñeşme*, *Söykö Saluu*, *Kalıñ Tölöö* (Başlık parası ödeme), *Koşumça*, *Kiyit Kiygizüü* v.b.

2. Küyöölöö (Car Körüşüü, Tokmok Saluu v.b. bunlar oynanan oyunların ismi): Küyöölöö, nişanlı kızı, nişanlı delikanlı sıfatıyla ziyaret etmek ve onun yanında geceleme anlamına gelir. Nişanlanan erkek bir yıl sonra nişanlısını ziyarete gider. Ziyaretten bir gün önce oğlanın babası kızın babasına damadın kızı ziyaret etmek istediğini bildirir. Damat yanında ırçı, komuzcu ile gelir ve kız tarafına çeşitli hediyeler getirir.

3. Kız Toyu (tokmok 'Düğüm şeklinde bağlanan başörtüsü'; selkincek 'salıncak'; ak çölmök 'Beyaz değnek veya kemik bulmaca oyunu'; kız kuumay 'kız kovalama' vb. oyunlar oynanır.) (Gülbeyaz 2008: 5).

4. Kelin Toyu (Bet Açar, İnke, Otko Kirgizüü, Ençi v.b.)

Evlilik ile ilgili ritüellerin tamamında ır okunmaz. Ancak düğün törenlerindeki bazı uygulamalar düğün türküleri eşliğinde gerçekleştirilir. Düğün ritüelinde ilk okunan ır *Toy Baştar* ırı olarak bilinmektedir. İlk dönemde ırcılar, comokçular tarafından okunan bu tür daha sonra gençler

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

tarafından okunmaya başlanmıştır. Bu ırın okunmasındaki amaç düğün yapan kişiyi, evlenen çifti kutlamak ve onlara iyi dilekler sunmaktır:

<i>Bukarga buuday bışıptır,</i>	Buhara'da buğday yetişmiş
<i>Buuday öñdiiü kız bala,</i>	Buğday yüzlü kızın
<i>Bugün toyuy tüşıptür,</i>	Bugün düğünü yapılmaktadır
<i>Kutunu kiygen boyunuz,</i>	Talih giyen bedeniniz
<i>Kuttu bolsun toyunuz.</i>	Kutlu olsun düğününüz
<i>Maareke bolsun toyunuz.</i>	Mübarek olsun düğününüz

(Tanayev 1998: s.114.)

Düğünün ilerleyen safhalarında genç kız ve erkekler ikiye bölünüp *Ir Tokmok* oyununu kurarlar. Damat tarafından verilen bahşişe karşılık olarak kız oyunu yengeler tarafından başlatılır. Ancak kız oyunu başlamadan önce kızlar-gelinler hepsi aynı evde olur, erkekler ise dışarıda bekler. Sadece içeride erkek olarak gelinin yanında damat olur. Gelinle damat kız oyununun oynanacağı yere gitmek için evden çıkarken kızın annesi ve babası “*Damadın yoldaşının ırını duyalım.*” şeklinde bir talepte bulunur. Bu istek karşısında damadın yoldaşı da şöyle bir ır okur:

<i>Altın buyla, dilde zar,</i>	Altın çubuk, dilde zar
<i>Cıyganiña barasıñ,</i>	Toplananların yanına varasın
<i>Ak inkeni adaldap,</i>	Ak deveni kurban edip,
<i>Kıyganiña barasıñ</i>	Kestiğine varasın.

(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:90)

.....

Bu ırı dinledikten sonra kızın anne-babası, “*Şimdi oyun kurmaya ruhsat verildi.*” diyerek damat ve gelinin oyun alanına gitmelerine izin verir. Kız oyununun başlaması için bir iki delikanlı evin eşliğinden on beş yirmi metre uzaklıktan ır okuyup ilerleyerek gelin ve damadın yanına gelirler. Bu şart gerçekleşikten sonra gelinle damat başta olmak üzere genç kızlar, erkekler hepsi kapının eşliğinden çıkıp hep birlikte evden yüz, yüz elli metre uzaklıkta bir alana giderler. Damat, genç erkeklerle, gelin ise genç kızlar ile ikiye bölünüp otururlar. Böylece kız oyunu başlar. Gelin tarafındaki kızlar *tokmok* (Mendil, başörtüsü düğümlenerek tokmak yapılır.) adlı bir nesneyi şart kılıp erkek tarafından birkaç genci tokmağı getirmeleri için yanlarına çağırırlar. Damat tarafından kaç erkek geldiyse gelin tarafından da o kadar kız çıkar. Kızlar ellerindeki tokmakla gençlere üç kere vurur. Vurduktan sonra *Tokmoku Çeçkile* (Tokmağı çöz.) diyerek tokmağı erkeklere verirler.

Nezir TEMÜR

Erkekler tokmağı alıp damadın da bulunduğu genç erkeklerin yanına giderek ır okumaya başlar. Sıradaki erkek tokmağı alıp eğilip yere vurduktan sonra kızların olduğu yere gider ve tokmağı geline verir. Tokmağı götüren genç erkek kendisine tokmakla vuran genç kıızı bazen tek bazen de iki yanağından öperek geri döner. Sonra ise ır okuyuculara sıra gelir ve oyun başlar. Her bir genç hoşlarına giden kızların da adını söyleyerek ır okuyup yanlarına gider. Tokmağı eline alan kız şöyle bir ır okur:

<i>Kelinder tokmok uruñar,</i>	Gelinler tokmak vurun
<i>Kızdar bir tokmok uruñar,</i>	Kızlar tokmak vurun
<i>Kızıgışıp oynosok,</i>	Eğlenip oynasak
<i>Kızıktuu oyun munuñar</i>	İlginç oyundur bunlar
<i>Betegelüü saydayım,</i>	Güzel bir yerdeyim.
...(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:70-71)	

Tokmağı yiyen erkek ise yerine oturduktan sonra şöyle bir ır okur:

<i>Aldım kolgo karındaş,</i>	Aldım elime kıız.
<i>Ak kagazga acazdım kat.</i>	Beyaz kağıda yazdım mektup
<i>Anık aytıp coop ber,</i>	Açık söyleyip cevap ver
<i>Surmaluu köz, kıygaç kaş.</i>	Sürmeli göz, hilal kaş.
...(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:73)	

Daha sonra güvey yoldaşı, gelin ile güveyi “car körüşüü/yar görüşmesi” âdeti doğrultusunda bir araya getirir. Kız ile delikanlı sırt sırta verirler, delikanlı sol kolunu kızın omzundan aşırır, kız da sağ kolunu delikanlının omzundan aşırıldığı vakit onu kolundan çeker. O vakit gencin söylediği türküyü kızın kız kardeşi başka bir türküyü karşılık verir (Yıldız 2007: 75-76).

<i>Kara üñkürdün kabagı</i>	Kara mağaranın ağzı
<i>Kara corgo çabagı</i>	Kara corgonun tayı
<i>Kara süümün çabagı</i>	Kara sevdanın sahibi
<i>Kızdardın büyüldöydü tamagı</i>	Kızların pişti yemeği.

...(Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılıktın Canları 2004:120)

Car Car/Yar yar türküleri bütün Türk Dünyasında düğün geleneğine bağlı olarak söylenen türkülerdendir. *Car-Car Aytuu* olarak da bilinen tür Güney Kırgızlarında geniş bir şekilde bilinen ritüellistik bir türdür. Bu ırlarda dünür olan iki taraf karşılaştırılır. Bunlar esasen iki gencin kurdukları yuva için söylenen hoş sözlerdir. Bu ır türü Özbekistan ve Tacikistan

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

Kırgızları arasında da yaygındır. Aşağıdaki ır Özbekistan'ın Bahmal bölgesinde yaşayan Kırgızlardan derlenmiştir. “Car – Car Ay” ırında:

*Takta-takta köpürö,
Taktın bolsun car-car ay.
Sınabagan cerlerde,
Baktıñ bolsun car-car ay.
Paygambardın kızını,
Kim körüptür car-car ay.
(Tanayev 1998:120.)*

Tahta tahta köprü,
Tahtın olsun yar-yar ay,
Paha biçilmez yerlerde,
Bahtın olsun yar-yar ay,
Peygamberin kızını,
Kim görmüştür yar-yar ay.

...

*Takta köpür üstünön tay baratat car-car, Tahta köprü üstünde tay gider yar-yar,
Pamir menen Alayga ay baratat car-car, Pamir ile Alay'a ay gider yar-yar,
Takiyam cüktün başında, alalbaymın car-car, Takkem yükün başında alamam yar-yar,
Sindim ketip baratat kalalbaymın car-car. Kız kardeşim gidiyor kalamam yar-yar.
...(Tanayev 1998:121.)*

Bu şiirler evlenen iki gencin birbirlerine karşı olan hislerini, dileklerini dile getirmekle birlikte tema açısından *ölöñ* türüyle benzerlik göstermektedir. Kırgız folkloru hakkında kaleme alınan monografik araştırmalarda *ölöñ* hakkında bilgiler bulunmamaktadır. *Ölöñün* Kırgız “Kaada-salt ırları”nın (geleneksel törenlerde söylenen ırların) özgün bir türü olduğu bilinmektedir. (Kayipov 2009:171). Evlilik hayatına ilk adımlarını atan genç kızı teselli etme, *ölöñ*lerin en önemli işlevlerinden birini oluşturur:

*Yıglama kız yıglama ouv toy seniki
Koş arıktan attagan ouv koydun izi,
Koş oromol salıngan ouv baydın kızı,
Kara sakal, kıl murut ouv er seniki
(Kayipov 2009:183).*

Ağlama kız, ağlama düğün seninki,
Çift arktan atlayan koyun izi,
Çift başörtü bağlayan bayın kızı,
Kara sakallı, kıl bıyıklı seninkidir

Ölöñ çeşitleri sadece düğünlerde söylenir. Bu türün Kırgız sözlü edebiyatının müstakil bir türü olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kırgızistan'da *ölöñ* söyleme geleneğinin unutulmaya yüz tutması ve dolayısıyla *ölöñ* metinlerinin çok az görülmesi halkın gelenek ve törenlerinin, estetik düşüncelerinin genel olarak hayat tarzının son bir asır içinde yaşadığı değişmelerle bağlantılıdır (Kayipov 2009:194).

Kız uzatuular (Gelin Ağıtı, Kız uğurlama), Kırgızların düğün törenlerinden sonra kızı damadın evine gönderirken söylenen, daha ziyade ayrılıktan dolayı duyulan acıyı ifade eden ağıt mahiyetindeki türkülerdir. Kırgızların düğün ritüellerinde icra edilen en temel ırddır. Kızın yakın akrabası olan kadınlar (anne, yenge, kız kardeş...) gelini ortalarına alarak *kız uzatuu koşokları* (kız uğurlama ağıtları) ile kızı ağlatırlar. Ona bu ağıtlar vasıtasıyla gelin olarak gittiği yeni evinde nasıl davranması gerektiği konusunda nasihatta bulunurlar, dua ederler (Yıldız 2007:83). Akmataliyev bu tür hakkında, “Halk âdetlerinden biri olarak sayılır ve kız kederlenip, acı acı ağlarsa da esenliğin, sağ olmanın simgesi, hayatının bu yeni döneminde ilk adım atması olarak kabullenilir. Ayrıca, kız kocasıyla severek evlense de onun ağlayarak evden gitmesi geleneğin gerekçelerinden biridir. Bu olayda türküyü kızın annesi, ablaları, yengeleri söylerler.” demektedir (Çelebi 2006: 32).

Kız uzatuualarda genellikle, kızın doğumundan evlenme çağına gelene kadarki süre içerisinde yaptıkları, davranışları, düşünceleri; o hayatı bırakıp başka bir hayata başka bir evde adım atması, gelecek hayatı gibi konular işlenir. Bu türkülerin amacı sadece kızın özelliklerini sayıp dökerek kızı ağlatmak değildir. Bunların yanı sıra kıza nasihat verme amacı vardır. Kızın annesinin, ablasının, yengelerinin “koşok”ları genelde benzer niteliktedir (Çelebi 2006:33). Bu şiirlerde evlenen kızın kendi evinde geçirdiği çocukluğunun anımsatılması, anne-baba ve akrabalarının arasındaki kıymeti ve diğer mevzular dile getirilir.

<i>Töşögüm salıp taptagan</i>	Yatağımy açıp toplayan,
<i>İynemi alıp saptagan</i>	İğnemi alıp saplayan,
<i>Cuma küni törögöm</i>	Cuma günü dünyaya getirdiğim,
<i>Can balam cubalayga bölögöm</i>	Can evladım biricik kızım.

<i>Kozuday kılıp toroltkom,</i>	Kuzu gibi büyüttüğüm,
<i>Koluña çaçıñ oroltkom,</i>	Eline saç ördürttüğüm,
<i>Maralday kılıp toroltkom</i>	Ceylan gibi büyüttüğüm,
<i>Başıña çaçıñ oroltkom.</i>	Başına saç ördürttüğüm.

...(Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılıktın Canrları 2004:69)

Kız uzatuualarda başka ifadeyle *körüsü ırında* akıl, öğüt verme ön plândadır. Kıza, kaynanası ile kaynatasına, kocasına, akrabalarına saygı-

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

sevgi gösterme, hizmet etmenin (itaat etme), kızın en temel vazifesi ve sorumluluğu olduğunu hissettirmek kız uzatularındaki temel amaçlardır:

<i>Celbir, celbir ot küysö, Etegiñ menen öçürgün. Caman-caksı kep uksañ, Külküñ menen keçirgin.</i>	Parıl parıl ateş yansa, Eteğin ile söndür. İyi kötü söz duysan, Gülümseyerek affet.
...	
<i>Beg eşiği kaalga Bekinip uktap kalba. Kan eşiği kaalga Kapıstan uktap kalba.</i>	Bey kapısında Saklanıp uyuyup kalma. Han kapısında Ansızın uyuyup kalma.
...(Kaada-Saltlar – Ak Batalar 2003:73)	

C- Ölüm ile İlgili Ritüellerde Okunan İrlar

Ölüm ile ilgili törenlerde kişinin ölmeden önceki son anlarından fizyolojik olarak ölümün gerçekleşmesi ve bu duruma bağlı olan bütün ritüellerde icra edilen türler açısından Kırgız halk edebiyatı oldukça zengin bir repertuara sahiptir. Kırgız Türklerinde ölümle ilgili ır söyleme geleneği daha kişinin hayattayken vasiyetini söylemesiyle başlamakta ve bunlara *kereez* (vasiyet) ırları denilmektedir. Kereez, ölüm döşeginde bulunan bir kişinin mal varlığını kimlere bırakacağını açıkladığı son sözleridir. Bu sözler halk tarafından tanınan *akın* ve *çeçenler* tarafından da “Geçmişin Vasiyeti” adı altında icra edilmektedir. Bu nedenle söz konusu sözler halk arasında yaygın olarak bilinmektedir. Kereezler manzum ve mensur olmak üzere iki türde söylenirler. Kereezler tören türkülerinin en eski türleri arasına girer. Bir ziyafet düzenlenerek icra edilen kereez (vasiyet) ırlarında, ölüm vaktinin yakın olduğunu düşünen kişi, kendinden sonra ölü aşının verilmiş tarzından, geride kalan yakınlarının hayatlarının nasıl düzenleyeceklerine dair kendi tercihlerine kadar birçok konuyu dile getirmektedir. Özellikle Manas Destanı’nda, Kökötöy Han’ın, Manas’ın kereezleri destan içinde önemli yer tutmaktadır. Manas destanının Radloff varyantında yer alan kereez ırında Manas’ın, hamile olan eşinin kendisinin ölümünden sonra, saçını dağıtmak ve yüzünü yırtarak ağlamak gibi yas geleneklerini yerine getirmemesi ve doğacak çocuğun cinsine göre hareket edilmesi yolundaki vasiyeti yer almaktadır (Yıldız 2007:107).

Kökötöy’ün, Manas’ın, Almambet’in kereezleri bu türün bilinen en eski örnekleri arasındadır. Bunlar bir nevi nasihatname özelliği taşırlar.

Nezir TEMÜR

Kendilerinden sonra yerlerine geçecek olan kişilere ve halka vasiyetlerini bildirir.

Kesteliü caka kerme kaş, İşlemeli yaka, hilal kaş,
Kelinim ıylap oltursa, Gelinim ağlayıp otursa,
Keyiyt belem men mınça? Üzülecek miydim ben bu kadar?
Kırmızı köynök, kıygaç kaş, Kırmızı gömlek hilal kaş,
Kızdarım ıylap oltursa, Kızlarım ağlayıp otursa,
Kıynalat belem men mınça? Zorlanacak mıydım bu kadar?
...(Kırgız Adabiyatının Tarihı, Oozeki Çıgarmaçılıktın
Canlıları 2004:69)

Ölümü duyurmak için söylenen anonim şiirlere *Uguzuu* (Duyurma) adı verilmektedir. Bu tür hem manzum hem mensur biçiminde icra edilebilir. Uguzuu söyleme görevini rastgele kişiler değil, aksakallar üstlenir ve bunlar acı hadiseyi çoğu zaman mensur şekilde; ancak etkileyici sözlerle söylerler. Bu işe yeteneği olanlar ise kötü haberi manzum şekilde duyururlar. Özellikle evinden dışarıda ölenler için veya acı hadise gerçekleştiğinde uzakta olanlar için, acı haberi duyurma görevini yerine getiren yaşlılar, alıştıra alıştıra konuya girerler. Dünyanın gelip geçici olduğu, herkesin bir gün toprak olacağı bunu metanetle karşılamak gerektiği gibi ifadelerden sonra, acı haber teselli edici sözlerle birlikte duyurulur. Ev ahalisi henüz ölen kişinin kim olduğunu öğrenmeden önce erkek-kadın demeden ağıt söylemeye başlarlar. Özellikle savaş zamanlarında, bu geleneğin sıkça yerine getirildiği bilinmektedir. Uguzuların, ozanlar tarafından sıkça söylenen bir ır türü olduğu da görülmektedir (Yıldız 2007:107). Kırgızlar arasında en meşhur Uguzuu, Cengiz Han'ın oğlunun ölümünü Ket Buka isimli söz ustasının Cengiz Han'a bu tür aracılığıyla söylediği uguzuudur. Bu efsaneye göre Ket Buka Cengiz Han'a bu kara haberi kopuz eşliğinde söylediği için Cengiz han kopuzla kızgın bakır döktürür (Yıldız 2007:107). Ket Buka'nın Cengizhan'a söylediği uguzuudan bir bölüm şöyledir:

Tuu, tuu, tuu kuçak, Tuu, tuu, tuu kucak,
Tulpar kaçtı, Ayganım Tulpar kaçtı, Aygan'ım.
Tuurunan acırap, Tüneginden ayrılıp,
Şumkar kaçtı Ayganım Sungur kaçtı, Aygan'ım
Ol ne bolot, Ayganım? O nedir, Aygan'ım?
Altın booluu ak şumkar, Altın zincirli ak sungur
Aydı karap sızıptır, Ayı görüp uçmus,

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

*Altın boosun tıptır,
O ne bolot, Ayganım?* Altın zincirini atmıs.
O nedir, Aygan'ım?

(Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılıktın Canları
2004:75)

Bir *folklor evrenseli* olarak niteleyebileceğimiz ağıt yakmanın Türk sözlü geleneğindeki örneklerini İslam öncesi Türk nazım geleneğine değin götürebiliriz. Şöyle ki, İslam öncesi dönemde, ölen soylu kişiler için düzenlenen *yuğ* (yas) törenlerinde *sağular* (ağıtlar) okunduğu bilinmektedir. Boratav ağıt terimini, bir törene bağlı olsun ya da olmasın, acıklı bir olayı konu alan ve metni de bu olayı hatırlatmaya, bütün yoğunluğuyla yaşatmaya elverişli türkülerin bütünü şeklinde tarif etmiştir (Boratav 1982: 444). Uludağ'a göre kişi ya da topluma acı veren her konu, ağıt konusu olmuştur. Ağıtlar incelendiğinde, ağıt söylemenin temel çıkış noktasını ölüm kavramının oluşturduğu görülmektedir. Türk kültürü içinde defin, yas ve ağıt söyleme geleneği birlikte var olmuştur. Defin, yas ve ağıt törenleri İslâmiyet öncesinde uygulanan şekil ve inanç biçiminin, İslâmiyet'le sentez oluşturarak varlığını koruduğu dini geleneklerdir (Uludağ 1988: 472). Görkem'e göre ağıtlar, eski ayin karakterli dinî törenlerin birer kalıntısıdır. Ağıtların icrası cenaze, evlenme, askere yollama gibi geçiş dönemleri sırasında olmaktadır. Ağıt söyleme geleneği kültürel değişim ve gelişime göre incelenmelidir. Sözlü kültürde yaşayan ağıtlar çağlar boyu değişerek günümüzdeki şeklini almıştır. Değişen, gelişen toplumla birlikte ağıtların da değiştiğini gözlemleyebiliriz (Görkem 2001: 16).

Kırgız anonim edebiyatında ölümle ilgili olarak söylenen bir başka grup şiir de, *koşok* veya *coktoo* (Ağıt) olarak adlandırılan ağıtlardır. Bu türün icra edildiği ve bağlı olduğu gelenek, çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bilindiği gibi “yoğ, yug, yuğ, yog” eski Türklerde ölümler için yapılan törendir. En eski tarihî devirlerden bu yana Türk topluluklarında düzenlenen bu tören, farklı bazı özellikleri de olsa, Türk boyları arasında bugün de sürdürülmektedir. Ayrıca ölüm gibi insanlığı derinden etkileyen bir gerçeğin karşısında, insanın aczini ve duygularını dile getirmesi, sadece Türkler arasında değil, bütün milletlerde bu tür geleneklerin ve benzer türde ifade kalıplarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple, ağıt söyleme geleneğini ve türünü evrensel bir gelenek ve tür olarak değerlendirmek mümkündür. Kırgız Türkçesinde ağıt karşılığı olarak *koşok* ve *coktoo* terimleri kullanılmaktadır. Bunlardan *koşok*, kız evlendirilirken söylenen hüznü veda ırları için de isim olarak kullanıldığına göre *coktoodan* daha

Nezir TEMÜR

geniş anlamlıdır. Coktoo ise sadece ağıt türündeki ırlar için kullanılmaktadır. Koşoklar anne, kız kardeş gibi yakın akraba kadınlar tarafından da söylenmektedir. Genellikle kırk gün boyunca coktoo/koşok söyleme geleneği yaygındır, ancak facialı veya toplu ölümlerle genç yaşta ölenlerin arkasından daha uzun süre de söylenir (Yıldız 2007:125).

Ağıt, Kırgız sözlü edebiyatı içerisinde çok eski dönemlerden bu yana önemini asla yitirmeden devam etmiş türlerdendir. “Ağıtı ölüm hadisesi karşısında söylenen ağıtlar ve kızı düğünden sonra kocasının evine uğurlarken söylenen ağıtlar şeklinde ikiye ayırmamız mümkündür.” (Bektenov - Baycıyev, 1993: 48). Kırgızlarda ağıda “koşok” adı verilir. “Bir kişi öldüğünde, ailesindeki erkekler, ellerini böğürlerine koyup, kapıda acı acı ağlarlar. Ölüyü defnetme vakti geldiğinde, akrabaları ve tanıdıkları gelirler. Burada herkes ölen kişiye akrabalığını, yakınlığını bildirir ve “babacığım”, “nurum”, “kardeşim”, “arkadaşım”, “anacığım” gibi sözlerle ağlar.(Çelebi 2006:31)

*Arstanım atam er ele,
Ay tamgaluu eline
Keregi tiyçü şer ele.
Kul tukumu Abılay,
Atama kaydan teñ ele,*

Aslan babam yiğitti,
Ay gibi ulusu için
Gerektiğinde aslan olurdu.
Abılay’ın torunu
Babama nasıl denk olurdu?

...(Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılıktın Canlıları 2004:90)

Köñül Aytuu, Köñül Cubatuu (Taziye Irları) bir kişi öldüğünde, onun ailesine, yakın akraba ve dostlarına, taziyeye giden kişi tarafından söylenen coktoo gibi ağır ezgili ırlardır. Köñül Aytuu, Kazak akımları tarafından da icra edilen ritüelistik bir türdür. Bu türde ölen kişilerin meziyetleri, dünyanın gelip geçiciliği, her canlının ölümlü olduğu dile getirilerek ölüm karşısında çaresizlik vurgulanır. Ölen kişinin yakınları, teselli edilmeye çalışılır. Hem mensur, hem de manzum biçimde taziye ırları vardır(Yıldız 2007:107). Aşağıda taziye ırından bir bölüm verilmiştir:

*Ketken can kaytıp kelebi,
Kemitken Kuday berebi,
Ölgön can kaytıp kelebi,
Öksütköñ Kuday berebi?*

Giden can geri gelir mi,
Aldıran Tanrı verir mi,
Ölen can geri gelir mi,
Eksilten Tanrı verir mi?

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

(Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılığın Canları 2004:96)

II. Takvimsel Ritüellerde İcra Edilen Türler

Takvimsel ritüeller dönemler halinde ortaya çıkan, toplum tarafından organize edilen ve mevsimlerin çoğunlukla başında ya da sonunda yapılan ritüellerdir. Bu ritüeller grup odaklı olup tekrarlanabilir niteliktedir.

Nevruz

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinde bugüne kadar ay, mevsim, yıl gibi değişiklikler törenlerle kutlanmaktadır. Tehlikeli, anlaşılmaz, ürkütücü doğa karşısındaki güçsüz insan, kendine koruyucu unsur olarak büyüü seçmiştir. Taklit, eylem ve toplu katılma doğaya karşı büyüyle korunmadır. Bu büyüsel bolluk bereket nitelikli dualar zamanla törene dönüşmüş belli zaman ve kurallara bağlanmıştır. Kültür öğelerinde olan bu arayış ve üretilen düşünceler, inanış ve pratikleri oluşturmuştur (Artun 2000).

Çeşitli kültürlerde mevsim değişiklikleri törenlerle kutlanır. İslamiyet öncesi Türk kültüründe bahar bayramı yapılarak kıştan sonra canlanan doğanın sevinçle karşılandığı ve şenlikler düzenlendiği bilinmektedir. Kırgız sözlü geleneği mevsim ve belirli günlerle ilgili olarak icra edilen *kalendarlık ırlar* (Halk takvimi ile ilgili ırlar, türküler) açısından oldukça geniş bir repertuara sahiptir. Türkülerin bu türüne *Nooruz* (Nevruz), *Cıl Acıratuu* (Yılbaşı Kutlaması) ve *Ulustun Uluu Künü* (Ulusun Ulu Günü) olarak bilinen 19-21 Mart tarihleri arasında, bayram havasında söylenen türküler ve bu bahar bayramının önemli unsuru olan *sümölök* yemeğini pişirirken söylenen türküler; gök ilk gürlendiğinde söylenen *Dambirtaş* türküsü örnek gösterilebilir.

Dinî ırların birçoğu İslamiyet öncesi inanç sisteminin izlerini taşır. Bunlardan biri, hemen hemen bütün Türk dünyasında bayram olarak kutlanan Nevruz ile ilgilidir. Eski takvime göre, yeni yılın başlangıcı olan 22 mart gününde her türlü hastalık dert ve felaketin uzaklaşması için evler temizlenip Türk mitolojisinin kutlu ağaçlarından olan ardıç ağacından yapılan tütsüler ile tütsülenir ve bu sırada bata okunur (Yıldız 2007:215). Nevruz Bayramının ayrılmaz bir parçası olan Nevruz Köcö kazanı açılmadan önce, hep birlikte dua edilir (Yıldız 2007:216).

Nezir TEMÜR

Baharın gelmesiyle birlikte Nevruz bayramı kutlanır ve baharın gelmesinin simgesi olarak *sümölök* yapılır. Bu yemeğin pişirilmesinde, başından sonuna kadar Kırgızların milli ve dini motifleri hakimdir. Sümölök yapılırken çocuğu olmayan kadın yemeği karıştırarak dua eder. Sümölök pişirildikten sonra onun sıcak külüne oturur. Bu ritüelin yaygınlaşmasında tıpkı sıcak su banyoları gibi sıcaktan faydalanma şeklinde halk hekimliğinin etkisi de açıkça görülür.

Sümölök yılda bir kere baharın gelmesi ile yapılan bir yemek çeşididir. Halk arasındaki yaygın inanışa göre sümölöğün cennet yemeklerinden biridir ve bu hâliyle kutsal sayılır. Sümölök yemeğinin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli efsaneler de Kırgız sözlü geleneğinde canlı bir şekilde yaşamaktadır. Sümölük pişirilen evde veya Sümölök kazanının başında, o gün şarkılar söylenir, eğlenceli oyunlar oynanır; halkın mutluluğu, refahı ve birlik beraberliğini ifade eden şiirler okunur ve deyişler söylenir:

*Sümölök bugün kaynatıp,
Beşene terim sürtömün.
Iymandı bugün kütönüm.
edepli olmak istiyorum.
Baktıbız bugün açılsın,*

Irıskı-keşik çacılsın!"
(Alağuşov 1993:6-14.)

Bugün Sümölök kaynatıp
Alnımdan terimi silerim
Bugünden sonra ahlaklı-

Bahtımız bugün açılsın,

Rızk-mutluluk saçılsın!

Nevruz günü, bazı evlerde kurutulan ardıç ağacı ile evler tütsülenir, ölmüş adamlar hatırlanıp Kur'an okutulur. Gelenlere Sümölök dağıtılır. Sümölök yiyenler, şunları söyleyerek ayrılırlar:

*Alas, alas, alas,
Ar baleeden kalas,
Aydan aman, cıldan esen bololu.
Cakşılıktı Tengir berdi.
Oroobuz danga tolsun!
Oozubuz nanga tolsun!*
(Alağuşov 1993 :6-14.)

Alas, alas, alas,
Her beladan kurtuluş,
Daima sağ-salim olalım.
İyiliği Tanrı verdi,
Ambarımız buğdayla olsun!
Ağzımız ekmekle dolsun!

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

Gerek 21 mart, gerekse 22 mart günü ev sahibi, yine ardıç tütsüleyip dirlik düzenlik için, cin ve şeytanlardan korunmak için başının üzerinde üç kere döndürür, avlu etrafında da üç kere dolaşır. Tütsü dolaştırılırken şu sözler ile kut istenir:

<i>Alas alas</i>	Alas alas
<i>Ar baleeden kalas</i>	Her beladan halas
<i>Eski cıl ketti</i>	Eski yıl gitti
<i>Canrı cıl keldi</i>	Yeni yıl geldi
<i>Alas, alas</i>	Alas, alas
<i>Aydan aman</i>	Aydan sağlıklı
<i>Çıldan esen</i>	Yıldan esenlikli
<i>Caksılıktı Tenir berer</i>	İyiligi Tanrı verir
<i>Carık kündü kenen berer</i>	Aydınlığı, bol verir
<i>Alas alas</i>	Alas, Alas (Kaya: 7)

Nevruzda yahut onu takip eden günlerde *dambır tas* töreni yapılır. İlbaharda ilk defa gök gürlerken bir kovaya veya tenekeye tas konulup sallanır, bu arada dambırdas tekerlemesi söylenir. Bunu daha ziyade otun ve sütün bol olması için kadınlar yapar. Kadınlar bir yandan evin etrafında dolaşıp bir yandan da şu tekerlemeyi söylerler:

<i>Cer ayrılıp çöp çık,</i>	Yer yarılısın ot çıksın,
<i>Celin ayrılıp süt çık,</i>	Meme çatlasın süt çıksın,
<i>Celege kulun baylanıp,</i>	Kazığa kulun bağlayıp
<i>Sabadan cıt çık.</i>	Kımız tulumundan koku çıksın.

(Kaada-Saltlar – Ak Batarlar 2003:151)

Sonuç

Toplumsal paylaşımı simgeleyen ritüeller uygulanırken bu paylaşım anında ilgili topluma ait türlü veriler, birikimler sözlü gelenek ürünleriyle paylaşılmakta ve gelecek nesillere iletilmektedir. Sözlü gelenek ürünlerinin önemli bir üretim alanı olan ritüeller açısından Türk dünyasındaki diğer topluluklar gibi Kırgızlar da zengin uygulamalara sahiptir. Geçiş ritüellerinin, takvimsel ritüellerin birçok aşaması sözlü gelenek ürünlerinin icrası eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Söz konusu zengin uygulamalar aynı zamanda zengin bir sözlü gelenek yaratmıştır. Ritüellerde icra edilen türlerin bir kısmı icra edildiği ritüelin ismiyle bir kısmı ise özel olarak

adlandırılmıştır. Yazılı kültür sürecine oldukça yakın bir dönemde geçmiş olan Kırgızlarda ritüellerin toplumsal bellek işlevi üstlendiği görülmektedir. Kırgızlarda gelenek ve inanışların nesilden nesile aktarımının sözlü olarak gerçekleştirildiği ve aktarım sürecinde de ritüellerin büyük bir işlevinin olduğu görülmektedir.

Kaynaklar:

- ALAGUŞOV, BALBAY, (1993), *Eldik Mayramdar*, Bişkek .
- ARTUN, Erman (1998) “**Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm**”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10, İstanbul, s:85-107.
- ARTUN ERMAN, (2000) “Türk Dünyasında Nevruz” **Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Marmaris.
- BASCOM, WILLIAM, (2009), “Mit-Ritüel Teori”, (Çev. Selcan Gürçayır), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3**, Ankara: Geleneksel Yayınları
- BORATAV, Pertev Naili (1982), *Folklor ve Edebiyat I-II, Adam Yayınları*, İstanbul.
- ÇELEBİ, İSA, (2006), **Kırgız Halk Edebiyatında Koşoklar (Ağıtlar)**, Ankara: Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ELİDA, MİRCEA, (1991), **Kutsal ve Dindışı**, İstanbul: Gece Yayınları.
- GÖRKEM, İsmail (2001), *Türk Edebiyatında Ağıtlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLBEYAZ, Kürşat (2008), “**Milli Kırgız Düğünü**”, Celalabat: *Akademik Bakış*, S.15, Ekim. 1-12
- HONKO, LAURİ (2009), “Mit-Ritüel Teori”, (Çev. Ruhi Ersoy), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3**, Ankara: Geleneksel Yay.,

Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler

JUMABAYEV, MAKSAT, (2006), **Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaada-Saltlar – Ak Batalar,(2003), Haz. A. Akmataliyev, K.Kırbaşev, M.Ömürbayuulu, Ö. Şarşenaliyev, Bişkek: El Edebiyatı Serisi.

KAYA, DOĞAN, **Nevruz Geleneği ve Kırgızlarda Nevruz**, turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/ 20.03.2010.

KAYIPOV, SULAYMAN, (2009), **Folklor Üzerine Yazılar**, Bişkek: Manas Üniv. Yay.

Kırgız Adabiyatının Tarihi, Oozeki Çıgarmaçılığın Canları, (2004), I.TOM, A. AKMATliyev'in Calpı Red. Astında, 2. Bas., Bişkek.

SCHIRCH, LISA,(2005), **Ritual and Symbol in Peacebuilding**, United States of America by Kumarian Pres.

TANAYEV, TOKTOŞ, (1998), **Kırgız Folklorundaki Lirikalk Canlar**, Oş

ULUDAĞ, Süleyman (1988), *Ağıt Maddesi*, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Naciye, (2007), **Kırgız Halk Edebiyatı I**, Ankara: Alp Yayınevi.